

heemkunde kring
DE VIERSCHAER
WOUW

1 - '90

Uit het Wouwse kerkarchief

In het archief van de St.Lambertusparochie dat in 1980 door Regis Delahaye keurig is geïnt inventariseerd bevindt zich onder nummer 775 een dossier dat betrekking heeft op het koorgestoelte. Bij het openen van het dossier vond ik tot mijn grote verbazing twee geschreven artikelen van niemand minder dan L.Merkelbach van Enkhuizen, in leven archivaris van het bisdom Breda.

Het eerste deel betreft een zeer grondig en uitvoerig onderzoek dat hij heeft verricht naar het eigendomsrecht van het koorgestoelte. Het tweede deel is een algemeen artikel over de parochie, kerk en koorgestoelte. Dit tweede deel vindt U hierna afgedrukt en bevat geen nieuwe feiten.

In een latere aflevering van dit tijdschrift zal het eerste deel van het artikel van L.Merkelbach van Enkhuizen verschijnen. Ik kan U nu reeds mededelen dat het een zeer nauwkeurig onderzoek is geweest. Hij heeft zich kosten noch moeite gespaard om aan de weet te komen wie nu de rechtmatige eigenaar is en ik adviseer nu reeds om dit verhaal zeker te lezen.

Dan volgt hier het eerste artikel van L.Merkelbach van Enkhuizen.

"De naam "Woide" treffen we voor het eerst, als dit bosch (jachtgebied of warande) in 1232 werd afgescheiden van het Soomland (van Bergen op den Soom) en als heerlijkheid werd opgedragen aan Boldinus (Boudewijn) van Bergen. In 1277 werd het patronaatsrecht van het eerste kerkje of kapel door Arnoud van Leuven en zijn echtgenote Elisabeth vrouwe van de Lande van Breda, geschonken aan de abdij van St.Bernard aan de Schelde bij Hemixem ter zuiden van Antwerpen Op verzoek van de abdij heeft Paus Urbanus V + 1280 deze parochie (toegewijd aan de H.Lambertus) ingelijfd bij de abdij; deze incorporatie werd bekrachtigd

door de pausen Bonifacius IX in 1390; Martinus V in 1430 en Pius II in 1458.

Pastoor Krüger, 4e deel, blz.303 vertelt: volgens het archief der kerk van Wouw is het zeer waarschijnlijk dat

Arnoud van Leuven en Elisabeth van Breda omstreekt 1272 de eerste kerk hebben gebouwd.

In het Gildeboek 1953 (blz.57) weet pastoor Wolters hieraan toe te voegen: omstreeks 1272 is men begonnen met de bouw van een stenen kerk, waarvan de fundamenten werden teruggevonden in 1944 (na verwoesting van toren en kerk) ongeveer één meter binnen de huidige buitenmuren (volgens een oude gewoonte werd een nieuwe kerk om de oude heengebouwd zodat de kerkelijke diensten nog konden doorgaan totdat de nieuwe klaar was). Op het einde van de XVe eeuw werd de huidige torenkerk uitgebreid, mogelijk door Anthonis Keldermans, die in 1492 belast werd met de uitbreiding van het kasteel van Wouw (in opdracht van de heer van Bergen). Sinds 1522 zong men op zondag in de kerk de Zeven Getijden op verzoek en dus mogelijk door een Stichting van de heer van Bergen op Zoom, die met zijn gezin regelmatig op het kasteel woonden. 1)

Volgens Juten is echter de kerk gebouwd omtrent het begin van de XVe eeuw en wel als een eenvoudige kruiskerk. In het begin van de XVIe eeuw werd de kerk aanzienlijk vergroot en het priesterkoor werd verlengd met twee traveeën. Krüger schreef in 1878: "Weleer stonden op het priesterkoor kostelijke gestoelten en aan deszelfs trappen een sierlijk gevaarte uit gebeitelde en gepolijste steen vervaardigd (Jubée?) waarop het orgel met een groot kruis geplaatst was". In 1581 is de kerk met al wat er in was, dus ook dat koorgestoelte, geheel verbrand. In 1583 is de ganse gemeente (=bevolking) gevlucht, waarvan een klein gedeelte pas in 1594 en 1610 terugkeerde en in 1611 het koor onder dak bracht.

De restanten van het oude abdijarchief, nu berustend in Bornhem, kunnen wellicht nog inlichtingen verschaffen, of er in de kerk van Wouw vóór de Hervorming een groot en kostbaar koorgestoelte is gebouwd voor de hoogstens 6 paters en 6 broeders, of misschien alleen maar eenvoudige koorbanken voor de Zeven Getijden, welke 's zondags gezongen werd op verzoek van de Heer van Bergen. Een royale stichting hiertoe door de Heren van Bergen op Zoom uit

4

het geslacht Boutershem werd niet vermeld; noch bij Mol: De rechten van de heer van Bergen; noch bij Juten: "Consilium de Beke"; noch bij Goetschalckx en van Oeninck: "Oorkondeboek der abdij van St. Bernard"; noch bij J. Hermans: "Analytische opgave (?); noch bij Slootmans in zijn magistraal werk "Jan II met de Lippen". Evenmin tenslotte in het archiefdepot van het bisdom Breda. Hierin bevindt zich een kerkrekening van Wouw uit 1552/1553, dus nog voor de hervorming van 1566. Deze kerkrekening 1552/1553 vermeldt geen giften vanwege de abdij of vanwege de Heren van Bergen op Zoom, "geen inkomsten van tienden"; de kerk bezit haast geen onroerende goederen, behalve voor de kapelanie, fundaties en voor de "schamele armen" in latere tijd. Onder de uitgaven staat wel een groot bedrag aan blijvende lasten (erfrenten) en aan tijdelijke lasten of lijfrenten vanwege reeds bij leven geschonken fundaties. Deze rekening aanvangende met een batig saldo geeft een totaal bedrag van uitgaven van f 400,= tegenover een totaal van 284 Kar.gulden aan inkomsten en sluit met een nadelig saldo van bijna 50 Kar.gulden. De kerk was dus niet bij machte een rijk koorgestoelte aan te schaffen. Na de vrede van Munster (1648) werd de grote torenkerk aan de katholieken ontnomen en aan een paar Hervormden in bruikleen gegeven, evenals de pastorie aan de predikant. 2)

Over de schuurkerk aan de Kloosterstraat zijn in het parochiearchief van Wouw geen documenten bewaard gebleven, behalve enkele registers van "doop-, trouw- en overlijden, van fundaties, van notulen en van kerkrekeningen, maar met grote hiaten. J.B. Krüger (4e deel, blz. 404-408) schrijft in 1878: "In 1762 hebben de inwoners een nieuwe schuurkerk gebouwd voor bijna f 19.000,= en deze in 1783 nog vergroot en deze laatste vergroting geheel zelf betaald. Indien in de grote torenkerk eventueel al een koorgestoelte was geweest, was dat in 1581 verbrand. In de schuurkerkperiode, was noch ruimte, noch geld aanwezig om dergelijk totaal overbodig gestoelte te plaatsen voor 2 of 3 paters en eventueel een paar broeders. Toen de grote torenkerk op 8 april 1800 werd genaast en aan de katholieken werd teruggegeven lag het middenschip in puin. Voorlopig werd door een grote muur het priesterkoor en de kruisarmen afgesloten van de ruïne van het middenschip, waardoor de

toren, die volgens het decreet van Napoleon eigendom van de burgerlijke gemeente was geworden, geheel los stond van de kerk. Vervolgens werden de daken van priesterkoor en kruiskoren voorlopig hersteld. Intussen had de toren in 1810 zijn spits weer verloren, die er in 1770 nog opstond.

Voor talrijke parochianen was ook het herstel van het schip (=middenbeuk) van de grote kerk onmisbaar. Uit de rekeningen van 1824 en 1832 blijkt dat er een bedrag van f 8.000,= à 2½% voor het herstel van de kerk, toren en pastorie op het grootboek is geplaatst. Later bleek mij dat de Rijksdomeinen rond 1820 hun onderhoudsplicht der kerk hebben afgekocht voor f 8.000,=. In de eerste nog aanwezige losse rekening van 1822 blijkt dat de restauratie reeds begonnen was. In de zomer van 1824 werd deze voltooid. In dat jaar werd eerst een bedrag van f 678,= uitbetaald (over 4 jaar rente) en vervolgens jaarlijks een bedrag van f 196,=. Tot 6 juni 1824 werd de schuurkerk nog gebruikt, maar volgens het doopboek was op 9 juni 1824 de eerste dopeling in de grote torenkerk. Voor deze grote restauratie waren veel gelden geleend, andere geschonken en ook werden veel fundaties gesticht tegen uitbetaling van een lijfrente. Nadat de parochianen vanaf 1648 reeds meer dan f 80.000,= hadden bijeengebracht en betaald in de loop van anderhalve eeuw werden in 1822 en 1823 weer f 12.000,= door hen uitgegeven o.a. voor het optrekken van de muren, materialen en arbeidsloon; voor het gebinte voor het dak, waarop in mei 1822 op de kap de mei werd geplaatst; voor leien en dakgoten; voor plavuizen; voor raamkozijnen en vensterglas. Zelfs werd er een luidklok besteld bij de klokgieter Goutard te Antwerpen, die in 1825 in de toren werd opgehangen. In 1824 blijken alle achterstallige schulden betaald te zijn want vanaf 1843 worden weer vele honderden gulden uitgegeven voor aankleding van de kerk. In 1843 werden 6 grote kandelaars aangekocht voor f 570,=. In 1844 misgewaad voor f 474,= en aan de heer Wijnga(e)rden te Breda wordt f 1.162,= betaald voor 14 kruiswegstaties.

HET KOORGESTOELTE.

Op de publieke veiling van 17 april en/of 3 september 1797

4
waren door pastoor Raphaël Antoine onmiddellijk het koorgestoelte met jubee en orgelkast (dat in 1700 f 10.346,= had gekost), de preekstoel, het orgel en de biechtstoelen, tesamen voor f 1.380,= teruggekocht.

Het koorgestoelte werd omstreeks 1820 naar Gastel gebracht het orgel werd verkocht of geschonken aan de kerk van Gastel. In 1827 werd dit koorgestoelte uit Gastel (waar de huurkosten van de schuur te kostbaar werden) naar Wouw overgebracht en door de beeldhouwer Geefs uit Antwerpen vertimmerd voor aanpassing aan het priesterkoor van Wouw. Dit koorgestoelte was destijds ontworpen voor de abdijkerk, maar deze was in 1798 gesloopt, waardoor terugplaat-sing onmogelijk was geworden. Ook het terugkopen van de abdij door de Cistercienserkloosterorde werd onmogelijk; eerst door het concordaat tussen Napoleon en het Vaticaan in 1801; toen door het concordaat van koning Lodewijk Napoleon (ontworpen in 1806); vervolgens weer door dat met Koning Willem I (ook niet uitgevoerd in 1826) en tenslotte door het herstel der bisschoppelijke hiërarchie in Nederland in 1853.

Dominicus Boyen, vanaf 1813 pastoor van Wouw en in 1819 tot prior van de abdij van St. Bernard benoemd, schreef in 1830 een briefje dat het koorgestoelte eigendom is en blijft van de abdij. Dit briefje wordt door de penning-meester G. Sandeling "ingeschreven" in het kerkregister. Het briefje van pastoor Boyen zou vele, vele jaren later nog een belangrijke rol spelen over de vraag wie nu de rechtmatige eigenaar is. Na 1830 valt er een doodse stilte over dit gestoelte. 3)

In dit notulenboek van 1853-1964 lezen we dat op 22 februari 1863 door het Kerkbestuur wordt besloten zich aan te sluiten bij de Brandverzekering "en het kaninnikgestoelte" in het priesterkoor te verzekeren voor f 10.000,=, hetgeen jaren achtereen voor rekening van het kerkbestuur geschiedde. Ten gevolge van historische ondeskundigheid en misschien hierin foutief ingelicht, omdat men niet beter wist, vergiste P.J. Gabriëls, licentiaat in het Canoniek recht en professor aan het Groot Seminarie te Hoeven, zich op 16 februari 1872 toen hij meende:

- a. dat Wouw een Collegiale Kerk zou geweest zijn,
- b. dat het koorgestoelte altijd in de kerk van Wouw had gestaan en niet afkomstig was van de abdij van St.

Bernard aan de Schelde.

Later bleek dat ook bisschop mrg. Van Genk en nog enkele hoge personen op de hoogte waren van, wellicht ter goeder trouw vermeend oordeel over het eigendomsrecht van het koorgestoelte; het had immers altijd al in de kerk van Wouw gestaan. Bij de moeizame onderhandelingen tussen het bisdom Breda en de abdij van Bornhem over het benoemingsrecht in reguliere parochies was tot uiting gekomen dat de abdij ook een beroep deed over het eigendomsrecht van het koorgestoelte. Hiervan wel of niet op de hoogte verklaart pastoor Krüger (4e deel, blz. 404-408): Het (huidige) gestoelte en de beelden zijn afkomstig uit de abdij van St. Bernard, hetgeen letterlijk door pastoor Juten wordt overgenomen en bevestigd. Er wordt echter niet over het eigendomsrecht gesproken. En ook J. van Langeraar noemt op 19 augustus 1882 in zijn Rekeningenboek over de verbouwing en restauratie van de kerk in 1881 en 1882:

"Het schoonmaken en opboenen der koorbanken met inbegrip van materialen en reiskosten doch zonder kostgeld f 230,=. Dus ook weer voor rekening van het kerkbestuur en ook weer zonder enige kantmelding van verhaal op de abdij. Dit is evenmin het geval als jaarlijks de premie van de brandverzekering wordt betaald. Ook hier geen kantmelding dat "namens de abdij" zou gehandeld zijn en zonder dat van 1830-1960 zelfs maar één kennisgeving door de abdij aan het verantwoordelijk kerkbestuur over het beheer der eigendommen is gedaan. Als pastoor Bleijenberg in de tienjaarlijkse Inventaris B uit 1915 heel gewoonster volledigheid, en blijkbaar zonder enige bijbedoeling, voor het eerst ook opgeeft:

"het koorgestoelte met 22 rijk gesneden beelden toont het kerkbestuur hierover met de geringste verwondering. Het kerkbestuur ondertekent deze inventaris B vanzelfsprekend als overtuigd van hun eigendomsrecht. Ook kapelaan Claessen, destijds kapelaan bij pastoor Bleijenberg, verklaart schriftelijk op 20 juni 1969 (meer dan 50 jaar later!):

"Ik ben altijd in de veronderstelling geweest dat het koorgestoelte altijd in de kerk gestaan heeft, dus dat het eigendom was van de kerk. Ik kan me niet herinneren dat er door Bleijenberg of door Wolters over de afkomst van het gestoelte ooit maar iets over gesproken is".

Pater Fruijtier reageert na 9 jaar in zijn artikel in Taxandria 1924 op de Inventaris 1915 van pastoor Bleijenberg. In een paar regels deelt hij mede dat volgens een briefje van pastoor Boyen het koorgestoelte eigendom blijft van de abdij. En weer 40 jaar later verklaart pater Andreas Marcus in 1964 in een voetnootje van 2 regels terloops, dat het eigendomsrecht der abdij nog steeds schijnt te gelden, zolang het tegendeel niet bewezen wordt. Tenslotte presenteert dan de prior van Bornhem op 12 april 1969, schijnbaar heel onschuldig, een getypt afschrift van het briefje van Boyen, aan pastoor Stieger te Wouw en vraagt hem enige weken later of het kerkbestuur nu nog niet bereid is om het eigendomsrecht van Bornhem te erkennen. Het doek valt na dit laatste bedrijf van het treurspel."

Tot zover het verhaal van de heer L.Merkelbach van Enkhuizen. Uit het zeer grondige onderzoek dat hij heeft ingesteld is gebleken dat het originele briefje van pastoor Boyen niet meer is terug te vinden. Zelf heb ik in het desbetreffende notulenboek van de parochie een onderzoek ingesteld. In het boek heb ik geen inschrijving van het briefje gevonden. Wel waren uit dit boek diverse bladzijden gescheurd en waren de bladzijden niet doorlopend genummerd.

Breda, 20-7-1969.

L.Merkelbach van Enkhuizen,
en bewerkt door J.C.M.
Schijven in oktober 1988.

NOTEN.

1. Frater Dirne, wnd.archivaris van de abdij, schreef uit Bornhem (17-4-1946) aan architect A.van Woerkom te Wouw, dat de kruiskerk in 1436 gebouwd was.
2. Frater Dirne schreef 17-4-1946 aan A.van Woerkom dat de abdij reeds in 1729 werd gemaand tot herstel van hoogkoor, kruiskoor en consistorie.
3. Deze stilte wordt slechts even onderbroken door het 3e notulenboek.

Deze uitgave werd mede mogelijk
door de financiële steun van de
Drankencentrale "Wouw" B.V.